DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-35

РИМСЬКО-ПРАВОВІ ВИТОКИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ: ВІД *LOCATIO CONDUCTIO OPERARUM* ДО СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ

Лежнєва Тетяна Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
Вищий навчальний приватний заклад
«Дніпровський гуманітарний університет»
м. Дніпро, Україна

Трудовий договір є одним із центральних інститутів сучасного трудового права, який, зокрема, забезпечує виникнення індивідуальних трудових правовідносин та реалізацію права особи на працю. Водночас договірна конструкція залучення праці людини на оплатних засадах має значно тривалішу історію. Її витоки простежуються у римському приватному праві, у межах якого сформувалася конструкція *locatio conductio operarum* – найму праці (послуг) вільної особи.

Звернення до витоків трудового договору у римському праві має не лише історико-правове значення. Дослідження *locatio conductio operarum* у співвідношенні із сучасним трудовим договором дозволяє простежити трансформацію правового регулювання найманої праці: від приватноправової договірної моделі оплатного використання праці до самостійного інституту трудового права, для якого поряд із договірною природою характерною є соціально-захисна спрямованість.

У римському приватному праві *locatio conductio* належала до консенсуальних контрактів. В Інституціях Юстиніана зазначено, що *locatio conductio*, подібно до купівлі-продажу, вважається укладеною за умови визначення сторонами винагороди – *merces* (Inst. 3.24) [1]. Отже, виникнення відповідного зобов'язання пов'язувалося насамперед із досягненням сторонами домовленості щодо його істотних умов.

Консенсуальний характер *locatio conductio* підтверджується й сучасною українською романістикою. С.Д. Гринько зазначає, що зобов'язання за консенсуальними контрактами виникали із самої домовленості сторін (*consensus*), а до цієї групи римських контрактів належали, зокрема, найм речей (*locatio conductio rerum*), найм послуг (*locatio conductio operarum*) та найм підряду (*locatio conductio operis*) [2, с. 24-25].

Особливе значення для дослідження витоків трудового договору має *locatio conductio operarum*. Як зазначає С.В. Венедіктов, відносини, пов'язані з особистим наймом вільних громадян у Стародавньому Римі,

реалізовувалися саме на рівні договору найму послуг – *locatio conductio operarum* [3, с. 12]. Таким чином, на відміну від використання праці раба, який не міг самостійно вступати у відповідні договірні відносини, ця конструкція передбачала договірне залучення праці вільної особи.

За *locatio conductio operarum* одна сторона – *locator* – брала на себе зобов'язання особисто виконувати певні роботи на користь іншої сторони – *conductor*, а остання зобов'язувалася виплачувати за виконану працю обумовлену винагороду [3, с. 12].

Саме особливості предмета договору мають принципове значення для відмежування *locatio conductio operarum* від іншої римської конструкції – *locatio conductio operis*. Якщо у першому випадку йшлося про надання праці (*operae*), то в другому основне значення мав результат виконаної роботи (*opus*) [4, с. 34]. У цьому розмежуванні можна простежити історико-правові передумови сучасної диференціації трудових та цивільно-правових форм застосування праці.

Сучасні українські дослідники також наголошують, що класичне римське право не знало трудового договору в сучасному його розумінні, а відносини щодо праці оформлювалися за допомогою цивільно-правових конструкцій [4, с. 34].

Отже, вже в римському приватному праві можна виявити окремі елементи, які функціонально наближають *locatio conductio operarum* до сучасного трудового договору. Насамперед ідеться про договірну природу відповідних відносин, їх оплатний характер, особисте виконання визначеної діяльності та наявність взаємних прав і обов'язків сторін.

На двосторонній та оплатний характер *locatio conductio operarum* звертається увага й у європейській правовій доктрині. Беата Баран, порівнюючи цю конструкцію із сучасним трудовим договором, зазначає, що *locator* надавав власну працю, тоді як *conductor* був зобов'язаний сплачувати погоджену винагороду. Авторка також підкреслює консенсуальний характер договору, юридичною передумовою якого була домовленість сторін (*consensus*) [5, с. 276].

Певні функціональні паралелі з наведеною римсько-правовою конструкцією можна простежити у чинному законодавстві України. Порівняння сучасного законодавчого визначення трудового договору (ст. 21 Кодексу законів про працю України [6]) з *locatio conductio operarum* дозволяє виділити низку рис, які свідчать про певну наступність у правовому оформленні відносин щодо застосування праці. По-перше, підставою виникнення відповідних правовідносин виступає домовленість сторін. По-друге, такі відносини мають оплатний характер: римському *merces* у функціональному сенсі відповідає заробітна плата в сучасному трудовому праві. По-третє, істотне значення має особисте виконання визначеної роботи.

Водночас наявність зазначених спільних рис не дає підстав ототожнювати *locatio conductio operarum* із сучасним трудовим договором. Римська конструкція виникла та функціонувала у межах приватного права і була побудована передусім як договірне зобов'язання сторін. Сучасний трудовий договір, хоча також має договірну основу, існує в принципово іншому правовому середовищі.

Ця відмінність особливо виразно проявляється у змісті обов'язків сучасного роботодавця. Стаття 21 КЗпП України не обмежує зміст трудового договору обміном «праця – заробітна плата». На роботодавця покладається також обов'язок забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи та передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [6]. Таким чином, сучасні трудові правовідносини включають комплекс установлених законодавством гарантій, реалізація яких не може залежати виключно від домовленості працівника та роботодавця.

Саме соціально-захисна складова дозволяє побачити принципову відмінність сучасного трудового договору від його римсько-правового прототипу. Б. Баран, зокрема, звертає увагу на значно слабший рівень правового захисту особи, яка надавала працю за *locatio conductio operarum*, порівняно із системою гарантій, характерною для сучасного трудового права [5, с. 277].

В українській правовій науці ця історична трансформація також пов'язується з поступовим відокремленням трудових відносин від цивільно-правового регулювання [7, с. 24-38] та розвитком спеціальних механізмів захисту працівника й обмеженням абсолютної свободи договору [4, с. 34-35].

На нашу думку, саме у співвідношенні договірної свободи та правових гарантій працівника найбільш виразно проявляється еволюція правового регулювання найманої праці. Римська конструкція *locatio conductio operarum* відображала насамперед приватноправову природу оплатного використання праці вільної особи. Сучасне трудове право, зберігаючи договірну основу виникнення трудових відносин, доповнює її імперативним правовим регулюванням, спрямованим на забезпечення та захист прав працівника.

Таким чином, *locatio conductio operarum* доцільно розглядати не як трудовий договір у його сучасному розумінні, а як один із важливих історико-правових прототипів договірного регулювання найманої праці. Якщо римське приватне право сформувало конструкцію, в межах якої вільна особа могла на договірних та оплатних засадах надавати власну працю іншій особі, то сучасний трудовий договір поєднує договірну свободу із системою нормативно встановлених трудових гарантій передусім соціального спрямування.

На нашу думку, еволюцію від *locatio conductio operarum* до сучасного трудового договору можна визначити як поступовий перехід від переважно приватноправової моделі «праця – винагорода» до правової конструкції, у якій договірна свобода поєднується із соціально-захисною функцією трудового права.

Література:

1. *Institutiones Iustiniani*. Liber III. Titulus XXIV. *De locatione et conductione*. URL: https://thelatinlibrary.com/justinian/institutes3.shtml#iii:xxiv
2. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 22-26. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.3. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/5.pdf
3. Венедіктов С. В. *Трудове право України : підручник*. Київ : «Видавництво Людмила», 2021. 216 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/375715538_Venediktov_SV_Trudove_pravo_Ukraini_pidrucnik_2021
4. Єфремова І.І., Аргат Я.П., Ломакіна І.Ю., Настіна О.І. Правовий аналіз цивільно-правового договору у трудових відносинах: історичні передумови та сучасна практика для використання в роботі юридичних клінік. *Нове українське право*. 2025. № 6. С. 32-39. DOI: 10.51989/NUL.2025.6.4. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/890/817
5. Baran B. *Locatio conductio operarum* a umowa o pracę w systemie polskiego prawa pracy. *Roczniki Administracji i Prawa*. 2012. Vol. 12. S. 275–282. URL: https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/83952d27-848e-4515-b19b-46e948a9990a/content
6. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
7. Пилипенко П. Д. *Проблеми теорії трудового права: монографія*. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 1999. 214 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/PILIPENKO_1999.pdf